

ІНФОДЕМІЯ COVID-19: МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

М.А. Ожеван, д.філос.н., професор, головний науковий співробітник відділу інформаційної безпеки та кібербезпеки центру безпекових досліджень НІСД

Стрімке зростання кількості та масштабів розповсюдження фейкової інформації продовжує супроводжувати поширення COVID-19. Поширюються старі конспірологічні теорії та виникають нові. Загалом це створює загрози вакцинації (яку розпочато в Україні) та суспільній стабільності. Більшість держав сьогодні перебуває у процесі пошуку ефективних рішень, які б допомогли стримати ці негативні тенденції.

Висновки і рекомендації

1. Інфодемія (стрімке зростання кількості та масштабів поширення фейкової інформації) посилює антивакцинаторські настрої по всьому світу. Цьому сприяють поширювані конспірологічні теорії, а також спрямовані зусилля окремих спецслужб (зокрема російських).

2. Соціальні мережі намагаються вживати заходи для обмеження поширення неправдивої інформації щодо COVID-19. Для цього вони блокують відповідні аккаунти, маркують інформацію як неправдиву, залучають фактчекерів до перевірки повідомлень. Для блокування контенту використовуються положення про користування платформами, які раніше майже не застосовувались.

3. Держави намагаються модифікувати своє законодавство для більш ефективного стримування інфодемії.

4. Українська практика протидії дезінформації щодо COVID-19 залишається несистемною та супроводжується спробами застосувати чинні норми законодавства, які не завжди адаптовані до проблематики протидії дезінформації.

З огляду на викладене, **рекомендується:**

1. **Кабінету Міністрів України** організувати розроблення плану заходів щодо комунікування та протидії дезінформації щодо поширення COVID-19, передбачивши зокрема заходи щодо:

опрацювання змін до нормативно-правових актів з метою поліпшення протидії інфодемії навколо COVID-19;

удосконалення порядку інформування населення щодо COVID-19;

підвищення рівня соціальної й громадянської медіа-освіти й медіа-відповідальності;

підвищення у суспільстві рівня довіри до науки та раціонального мислення, активної протидії будь-яким проявам паранауки, антинауки тощо;

підвищення рівня міжнародної взаємодії України у протидії як пандемії COVID-19, так і інфодемії навколо неї;

2. *Міністерству культури та інформаційної політики України* повернутись до питання доопрацювання проекту Закону України «Про протидію дезінформації» з урахуванням критичних зауважень, наданих міжнародними та національними медійними організаціями, та релевантних підходів інших держав.

Обґрунтування

В арсеналі засобів протидії поширенню COVID-19 чільне місце посідає боротьба з **«пандемічними фейками»** (*«дезінформаційною інфодемією»*), на що звернула увагу вже в лютому 2020 року ВООЗ. Боротьба з «корона-фейками» є нагальною потребою, враховуючи той факт, що їх активно використовують різноманітні радикальні та екстремістські організації, структури організованої злочинності тощо.

З іншого боку, у правозахисників виникають побоювання, що боротьба з «корона-фейками» може стати приводом для посилення цензурних обмежень свободи слова, зокрема у соціальних мережах. Експерти ООН з прав людини звертають увагу на те, що заходи, вживані до порушників протиепідемічного режиму, повинні бути *«пропорційними, необхідними й недискримінаційними»* і в будь-якому разі не мають використовуватися для політичних переслідувань.

Для просування «корона-фейків» їх автори та поширювачі вдаються до чотирьох основних форматів:

- застосування високоемоційних наративів та мемів;
- фальшують та деконтекстуалізують інформацію;
- впроваджують потрібні повідомлення у контекст різноманітних політичних кампаній;
- використовують фальшиві (шахрайські) веб-сайти.

Потенційно небезпечним є й використання «дип-фейків» (*«deep fakes»*), які дозволяють імітувати нібито автентичні аудіо- й відеозаписи виступів та заяв лідерів громадської думки.

Основна увага експертів та громадськості зосереджена на оцінці та аналізі зусиль із протидії інфодемії, до яких вдаються європейські держави та соціальні мережі. Це обумовлено тим, що в Мережі активізується антивакцинальна кампанія, внаслідок чого в різних країнах світу у середньому до 40% населення сприймають перспективу вакцинації як загрози для себе за відсутності переконливих аргументів такої позиції. Число противників вакцинації в ЄС зросло лише впродовж жовтня-листопада 2020 р. на 20 відсотків. Особливого поширення цей рух набрав у Німеччині. Ще потужнішим є рух антиваксерів (*«anti-vaxxers»*) у США, де за даними соціологічних опитувань згідні на вакцинацію від коронавірусу лише 55% населення. Ці рухи підтримуються і цілеспрямованою інформаційною діяльністю ряду країн, зокрема РФ.

Спеціальний підрозділ з протидії дезінформації EastStratCom Task Force на регулярно поновлюваному сайті «EU vs Disinfo» протягом 2020 року нарахував близько 80 «російських фейків» з цієї тематики. Першість у листопаді 2020 р. утримував матеріал, присвячений «мавпячим вакцинам», тобто пропаганда вакцин російського походження з одночасною дискредитацією вакцин неросійського походження. Типовим прийомом російської пропаганди є звинувачення західних країн у штучному конструюванні коронавірусу: у матеріалах російської ІА «Sputnik» йшлося про його латвійське походження, а також про те, що вірус «винайдено» на

британській військовій базі у Портон Даун («Porton Down facilities»). Російський «Фонд стратегічної культури» (пов'язаний з російськими спецслужбами) активно розповсюджував фейк про американські лабораторії в Україні, через які в країні з'являються епідемії «свинячого грипу», кору, спалахи ботулізму тощо.

Одними з найнебезпечніших наративів, зафіксованих європейським Страткомом в інформаційному просторі держав Євросоюзу, є той, відповідно до якого ЄС не справляється із коронакризою, а відтак приречений на розпад через відсутність солідарності.

З метою попередження поширення таких настроїв соціальні платформи також вдаються до обмежувальних заходів.

Зокрема *Facebook* надсилає попередження власникам «підозрілих акаунтів» або видаляє інформацію про пандемію, яка може створити загрозу психічному й фізичному здоров'ю населення. Фотохостінг *Pinterest* обмежив публікації щодо COVID-19, посилаючись на Правила про заборону публікації неправдивої медичної інформації. Компанії *Twitter* та *Facebook* заблокували низку твітів та постів президента США Дональда Трампа, членів його родини, членів його виборчого штабу з повідомленнями, які стосувалися COVID-19, з поміткою «недостовірна інформація». Проблема протидії «світовій ковідній інфомедії» перебуває в центрі уваги й більшості світових фактчекінгових агенцій. Наприклад, співробітники тайванського фектчекінгового центру («Taiwan FactCheck Center») концентрують увагу переважно на «ковідних фейках».

За даними Світового інституту преси (International Press Institute – IPI) у різних регіонах світу впроваджуються різні рівні й способи правової відповідальності за розповсюдження «ковідних фейків». У демократичних державах зазвичай відсутні жорстка цензура та кримінальна відповідальність за «корона-фейки», тоді як у недемократичних (авторитарних) державах така відповідальність є поширеною практикою.

Зокрема аналітики IPI виокремили 17 держав, які практикують досить жорстку, в тому числі кримінальну відповідальність за подібні злочини. Так, серед латиноамериканських держав першою впровадила кримінальну відповідальність за розповсюдження «ковідних фейків» Аргентина. У Сербії розповсюдження інформації щодо пандемії COVID-19 є суворо централізованою. Зокрема запроваджено спеціальні санкції до місцевих органів влади, які передають медіа відповідну інформацію без схвалення уповноваженого центрального органу влади.

Східноазійські країни також не перший рік вибудовують системи протидії дезінформації та фейкам, намагаючись адаптувати до нової інформаційної реальності як своє законодавство, так і практику практичної протидії. Навесні 2020 року Університет Сінгапуру провів дослідження темпів розповсюдження «підступної дезінформації» у країнах Східної та Південно-Східної Азії, згідно з яким дезінформація про коронавірус «мутує і поширюється швидше, ніж сам спалах вірусу». Небезпеку дослідники вбачають передусім у тому, що лавиноподібне поширення фальшивого контенту, створюваного користувачами соціальних мереж, відсовує у тінь критично важливу офіційну інформацію, натомість стимулюючи поширення різноманітних спекуляцій та фобій, коли знайти істину неможливо.

Парадоксальним чином стан «інформаційного безладу» призвів, на думку сінгапурських дослідників, до того, що люди почали більше покладатися на повідомлення офіційних новинних організацій та авторитетні джерела для отримання точної інформації про коронавірус та про різні національні програми протидії пандемії. Відтак, уряди східно-азійських країн отримали можливість завоювати

довіру громадськості, демонструючи ефективне керівництво для захисту людей не тільки від пандемії, але й від «інформаційної епідемії», вдаючись до офіційних заяв тощо. Сінгапурські дослідники дійшли висновку стосовно «п'яти основних стратегій, застосованих у битві проти інфодемії COVID-19»:

- 1) застосування права та суворих покарань;
- 2) коригуючі акції та експертні оцінки щодо «фейків» (зокрема у Сінгапурі діяльність у цьому напрямі координує Офіс РОФМА, покликаний наглядати за виконанням Закону «Про захист від онлайн-фальшивок та маніпуляцій» («The Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act – POFMA»);
- 3) підвищення рівня соціальної і громадянської освіти та відповідальності;
- 4) підвищення рівня довіри до науки та раціонального мислення;
- 5) підвищення рівня міжнародної взаємодії у протидії «інфодемії».

Закон Сінгапуру «РОФМА» набрав чинності 2 жовтня 2019 року. Особливо суворі покарання за розповсюдження «фейків» передбачає 7-а секція закону, у якій йдеться про «фейки», спроможні завдати збитків:

- безпеці Сінгапуру;
- здоров'ю населення, безпеці, спокою та державним фінансам;
- дружнім відносинам Сінгапуру з іншими країнами.

Йдеться також про «фейки», які:

- спроможні вплинути на результати президентських виборів, загальних виборів, додаткових виборів чи референдуму;
- підбурюють до ворожнечі, ненависті чи недоброзичливості між різними групами людей;
- зменшують довіру громадськості до уряду.

Окремі особи-порушники 7-ї секції закону «РОФМА» можуть отримати 7-річне ув'язнення або штраф у розмірі \$50 000. На порушників, які є юридичними особами (власників Інтернет-платформ тощо), очікує штраф у розмірі \$500 000.

Не менш суворою у Сінгапурі є відповідальність за порушення нормативних протиепідемічних заходів – відповідно до чинного законодавства людину, яка під час пандемії COVID-19 не дотримується соціальної дистанції (один метр) або не носить маску, очікує штраф у розмірі 10 000 сінгапурських доларів (\$6 985) або ув'язнення терміном до півроку. Приклад Сінгапуру наслідують інші держави Східної та Південно-Східної Азії. Так, 17 лютого 2020 року Філіппінська національна поліція (PNP) порушила кримінальну справу проти особи, звинувачуваної у поширенні дезінформації у соціальних мережах щодо COVID-19¹.

Українське законодавство містить окремі норми, які вже намагались застосовувати з метою спонукати людей нести відповідальність за розповсюдження «фейків» щодо COVID-19. Зокрема, стаття 173¹ Кодексу про адміністративні правопорушення «Поширювання неправдивих чуток» дає підстави притягати до адміністративної відповідальності людей, звинувачуваних у зумисному розповсюдженні «ковідних фейків». Щоправда, покарання за подібні діяння, які могли б спричинити масову паніку, в Україні зводиться до штрафу у розмірі 10-ти неоподаткованих мінімумів. Так, за цією статтею у вересні 2020 року було притягнуто до адміністративної відповідальності мешканку м. Яремче Івано-Франківської області, яка у своєму Фейсбук-акаунті поширювала інформацію про те,

1 Йдеться про застосування філіппінською поліцією статті 154 «Кодексу покарань» («The Penal Code»), якою криміналізована відповідальність за розповсюдження інформації, яка може загрожувати громадському порядку.

що в Україні буцімто жертвами випробувань американської противірусної вакцини стали 5 людей.

У березні 2020 року до адміністративної відповідальності за інформаційні маніпуляції та спроби дестабілізації суспільної обстановки на тлі епідемії СБУ притягнуто 5 осіб у Чернівецькій та Луганській областях. В Одесі на «інформаційного провокатора» навіть відкрите кримінальне провадження. Щоправда, в останньому випадку приводом для криміналізації відповідальності стало не розповсюдження «фейків» як таких, а їх використання з метою закликів до зміни територіальних меж та державного кордону України. Тобто йшлося про правопорушення, передбачене статтею 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» Кримінального кодексу України».

До протидії дезінформації залучаються й українські факчекери. Було створено сайт «По той бік пандемії» – платформа, на якій оперативно перевіряють інформацію та спростовують фейки про коронавірус, повідомляють, як працюють маніпуляції, тощо.

Заходи держави у сфері спростування дезінформації щодо COVID-19 залишаються різноспрямованими, не завжди систематизованими та консолідованими. Зусилля МОЗ України в цьому питанні хоча і є помітними, однак не спроможні самостійно зупинити інфодемію. Ця проблема додатково загостриться у період широкомасштабної вакцинації, коли деструктивні інформаційні впливи можуть суттєво посилитись.